

νὰ ἀναφέρω καὶ δύο περικοπὰς ἐκ τῶν ἔργων δύο φανατικῶν ἀποστόλων τοῦ Μάρξ, τοῦ *Dietzgen* καὶ τοῦ *Bucharin*:

«Ἡ ἐξέλιξις τῆς παραγωγικῆς δυνάμεως», λέγει ὁ *Dietzgen* ἐν τῷ ἔργῳ του «Σοσιαλδημοκρατικὴ Φιλοσοφία», «εἶνε . . . ὁ δημιουργικὸς παράγων, ὁ ὁποῖος ἰδρύει πολιτείας, προσδιορίζει τὰς μορφὰς τῶν κυβερνήσεων, σχηματίζει τὰ κόμματα καὶ καθαρίζει καὶ τελειοποιεῖ τὰς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας καὶ δικαιοσύνης». «Παραγωγικαὶ δυνάμεις», προσθέτει ὁ *Bucharin* ἐν τῷ ἔργῳ του «Θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ», «εἶνε αὐτὸ τοῦτο . . . βαθμὶς ἐξελίξεως τῆς Τεχνικῆς».

Δὲν εἶνε λοιπὸν δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ περὶ αὐτοῦ ἀμφιβολία. Παρὰ τὰς προσπάθειάς, αἱ ὁποῖαι κατεβλήθησαν πρὸς σχετικὴν τινα εὔρυσιν τῆς ἐκτάσεως τῶν κινουσῶν τὴν ἱστορίαν δυνάμεων, προσπάθειάς ἀναγομένας εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἐγκελς, ὁ ὁποῖος προσέθεσε, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ κηδεμονεύοντος αὐτὸν φίλου, εἰς τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις καὶ τὴν παραγωγὴν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τὰς γενετησίους δυνάμεις, ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ μένει προσκεκολλημένη εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς αὐτονόμου πρωταρχικῆς ὑποστάσεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ὑποστάσεως ἀνεξαρτήτου ἀπὸ πάσης θελήσεως, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς θελήσεως καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ἐφευρίσκοντος τεχνικὴν τινα τελειοποίησιν. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη εἶνε ὄργανον τυφλὸν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἐν πλήρει δικαίῳ εὑρίσκεται ὁ *Sombart* λέγων, ὅτι «οὐδεμία Μεταφυσικὴ προσέδωσέ ποτε χροιάν πραγματικότητος εἰς ὃν μυστικιστικώτερον τῶν μυστηριωδῶν αὐτῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ παίζουν μετ' αὐτῶν, ὡς πνεύματα πειρακτικά». Τὸ ὅτι ὁ Μάρξ ἐθεώρει τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις ἀνεξαρτήτους ἀπὸ πάσης θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι προσέδωσεν εἰς αὐτὰς ὑπόστασιν ἀ-

πολύτως αυτόνομον καὶ μεταφυσικὴν, ἐξάγεται ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκ τοῦ ὅτι οὗτος δὲν ἀνεγνώριζεν εἰς τὸν ἄνθρωπον κατ' ἀρχὴν ὑποκειμενικὴν ὑπόστασιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τοῦ ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐνόει αὐτὰς ἄλλως. Διότι ἐὰν ἐνόει αὐτὰς ἄλλως, δηλαδή ἐξηρητημένας ἐκ τοῦ πνεύματος τῶν προαγόντων τὴν Τεχνικὴν ἀνθρώπων, θὰ ἔδιδεν εἰς πάντα τὸ δικαίωμα νὰ ἐρωτήσῃ: Πῶς μία τεχνικὴ ἐφεύρεσις εἶνε πρωτογενεσττέρα οἴασδήποτε ἄλλης πνευματικῆς ἐφευρέσεως τοῦ ἀνθρώπου, πῶς εἶνε πρωτογενεσττέρα ἐνὸς ποιήματος ἢ μιᾶς πολιτικῆς συλλήψεως, ἀφ' οὗ τόσον ἢ τεχνικὴ ἐφεύρεσις ὅσον καὶ τὸ ποίημα εἶνε προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως;— Ἄλλὰ καὶ ὅπως ἔχει ἡ θεωρία του, δίδει αὕτη εἰς ἐμὲ τὸ δικαίωμα νὰ ἐρωτήσω: διατι ἄρά γε ἡ τεχνικὴ ἐφεύρεσις ζῆ ζωὴν πρωτογενῆ καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ πνεύματος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀκριβῶς πηγάζει, ἐν ᾧ μία συμφωνία τοῦ *Beethoven* ὄχι; Τὸ ὅτι ὑπάρχει ἓνα μυστήριον ὀπισθεν ὁλοκλήρου αὐτῆς τῆς θεωρίας εἶνε ἀναμφισβήτητον. Τὸ ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶνε δυνατόν νὰ περιβάλλεται ὑπὸ μυστηρίων εἶνε ἐπίσης ἀναμφισβήτητον.

Κατὰ τὴν θεωρίαν λοιπὸν τοῦ Μάρξ, αἱ κινουσαι τὴν ἱστορίαν δυνάμεις εἶνε αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις. Ἐξ αὐτῶν ἀπορρέουν αἱ παραγωγικαὶ συνθήκαι, ἐπ' αὐτῶν δὲ βασίζονται ὅλαι αἱ ἄλλαι ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ, οἴασδήποτε φύσεως καὶ ἐὰν εἶνε αὐταί. Εἶπον προηγουμένως, ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ Ἐγκελς εἶχεν ἀρχίσει ἀπιστῶν πρὸς τὸν φίλον του. Ἐκτοτε ἀπιστίαι πολλαὶ ἐσημειώθησαν, καταλήξασαι εἰς τὰς ῥιζικὰς ἐγχειρήσεις, τὰς ὁποίας ἐπήνεγκεν εἰς τὸν ἱστορικὸν ὕλισμὸν ὁ *Bernstein*. Ἐὰν ὁ *Kautsky* περιορίζεται μόνον εἰς σχετικὸς πρὸς τὸν Ἐγκελς ὑπαινιγμούς, ἐὰν ὁ *Λενίν*, εἰς ἐκ τῶν συστηματικωτέρων Μαρξιστῶν φιλοσόφων, ἀναγκάζεται εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφικὸν σύγγραμμά του «Ὑλισμὸς καὶ Ἐμπειροκριτισμὸς» νὰ ἀποσιωπήσῃ σχε-

δὸν τελείως τὴν οἰκονομικὴν βάσιν τῆς ἱστορικῶς ἐξελι-
σομένης πραγματικότητος καὶ νὰ ἐμφανίσῃ τὸν ὕλισμὸν ἐν
τῇ εὐρυτάτῃ φιλοσοφικῇ μορφῇ αὐτοῦ, δηλαδὴ ὡς ἄρ-
νησιν ἀπλῶς τοῦ Ἰδεαλισμοῦ—, ὁ *Bernstein*, καίτοι ἐμφα-
νίζεται ὡς πιστὸς ἀπόστολος τοῦ Μαρξισμού, προβαίνει εἰς
πλήρη σχεδὸν ἀνατροπὴν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. «Ὁ ἐφαρ-
μόζων σήμερον», λέγει ὁ *Bernstein*, «τὴν θεωρίαν τοῦ ἱστο-
ρικοῦ ὕλισμοῦ, εἶνε ὑποχρεωμένος νὰ ἐφαρμόσῃ ταύτην ἐν
τῇ μᾶλλον ἐξειλιγμένη καὶ ὄχι ἐν τῇ ἀρχικῇ μορφῇ αὐτῆς,
δηλαδὴ εἶνε ὑποχρεωμένος, παραπλεύρως εἰς τὴν ἐξέλιξιν καὶ
ἐπίδρασιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ παραγωγικῶν
συνθηκῶν, νὰ λάβῃ πλήρως ὑπ' ὄψιν τὰς ἐννοίας τοῦ δι-
καίου καὶ τῆς ἠθικῆς, τὰς ἱστορικὰς καὶ θρησκευτικὰς πα-
ραδόσεις ἐκάστης ἐποχῆς, ὡς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν γεω-
γραφικῶν καὶ παντὸς εἴδους φυσικῶν ἐπιδράσεων, εἰς τὰς
ὁποίας βεβαίως ἀνήκει καὶ ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων». Δὲν
εἶνε δυνατόν νὰ ἐννοήσω πῶς ἡ ἀνύψωσις τῶν θρησκευτι-
κῶν παραδόσεων καὶ ὄλων τῶν ἀναφερομένων παραγόντων
εἰς τὸ ἐπίπεδον, τὸ ὁποῖον κατέχουν αἱ παραγωγικαὶ δυνά-
μεις καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν ἀπορρέουσαι οἰκονομικαὶ συνθῆκαι,
πῶς, λέγω, ἐξακολουθεῖ τοῦτο νὰ σημαίνει, κατὰ τὸν *Bern-
stein*, ἐφαρμογὴν τῆς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Ἡ
εἶνε αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις τὸ μόνον κίνητρον τῆς ἱστο-
ρίας ἢ εἶνε κίνητρα καὶ πάντα τὰ ἄλλα, τὰ ὁποῖα θέτει εἰς ἴσην
πρὸς αὐτὰς μοῖραν ὁ *Bernstein*, ὅποτε ὅμως—εἰς τὴν δευ-
τέραν δηλ. περίπτωσιν—δὲν εἶνε δυνατόν πλέον νὰ γίνεται
λόγος σοβαρὸς περὶ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον
κάλλιστα ἐννοῶ εἶνε τοῦτο: ὅτι ὁ *Bernstein*, ἄνθρωπος κατ'
ἐξοχὴν πεπροικισμένος μὲ τὴν ἰκανότητα νὰ συμφιλιῶνῃ τὰ
ἀσυμφιλίωτα (νὰ διαπράττῃ δηλαδὴ ὅ,τι κυρίως ἐκαυτηρία-
ζεν ὁ Μάρξ), δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεχθῆ τὴν μεταφυσικὴν
μονομέρειαν τοῦ ὀρθοδόξου Μαρξισμού καὶ ἐκαλύφθη ὑπὸ

τὸ ὄνομά του, τοῦ ὁποίου τὸ γόητρον ἦτο πολῦτιμον, χω-
ρὶς ὅμως νὰ υἱοθετήσῃ καὶ τὸ περιεχόμενόν του. Ἡ προσ-
πάθεια αὕτη τοῦ *Bernstein* εἶνε ἐξαιρέτως χαρακτηριστικὴ.
Ἀναγομένη, ὡς ἤδη ἐτόνισα, εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἔγκελς,
ὁ ὁποῖος, παραλλήλως πρὸς τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις, ἀνε-
γνώρισε τὴν αὐτόνομον δημιουργικὴν ὑπαρξίν τῶν γενετη-
σίων καὶ γεωγραφικῶν δυνάμεων, χαρακτηρίζει αὕτη τὴν ἔλ-
λειψιν σταθερότητος καὶ πεποιθήσεως εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῶν
διασημοτέρων Μαρξιστῶν. Χαρακτηρίζει δὲ τὴν ἔλλειψιν αὐ-
τὴν, χωρὶς ὅμως νὰ αἴσῃ καὶ τὴν μεταφυσικότητα τῆς βά-
σεώς των. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα: περιπλέκουσα τὰ πράγ-
ματα, ἀντικαθιστᾷ αὕτη τὸ μονότονον μεταφυσικὸν πλαίσιον
τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ διὰ πλαισίου πολυχρώμου, καταλλή-
λου νὰ δελεάσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τῶν ἀντικειμενικῶς ἐ-
ρευνῶντων ἐπιστημόνων.

* * *

Ἦδη ἄς ἐπιληφθῶ τῆς ἐξετάσεως τῆς κατ' ἐπίφασιν
μὲν λεπτοτάτης, πράγματι ὅμως χονδροειδεστάτης πλευρᾶς
τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Μέχρι τοῦδε ἐγνωρίσαμεν τὴν μετα-
φυσικότητα αὐτοῦ, μεταφυσικότητα, ἣ ὁποία, ἂν καὶ ἀφι-
λοσόφητος, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ καὶ ἐστερημένη
σοβαρότητος. Τώρα θὰ ἴδωμεν πῶς ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Μαρ-
ξισμοῦ λαμβάνει καὶ τροπὴν ἐστερημένην σοβαρότητος. Πρό-
κειται περὶ τῆς τροπῆς, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ἡ «λεγο-
μένη» διαλεκτικὴ μέθοδος αὐτοῦ.

Ἡ διαλεκτικὴ νομοτέλεια τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ—(τοῦτο
νομίζω, ὅτι δὲν εἶχε μέχρι τοῦδε τονισθῆ)—οὔτε συμπίπτει
πλήρως πρὸς τὴν φυσικὴν νομοτέλειαν τῆς ἱστορίας, οὔτε
ὅμως εἶνε ξένη πρὸς αὐτήν. Ἡ διαλεκτικὴ νομοτέλεια συμ-
πληρώνει ἀπλῶς τὴν φυσικὴν, ἀποτελοῦσα ἐπεξήγησιν αὐτῆς
ἢ μᾶλλον—τοῦτο εἶνε ὀρθότερον—παρέχουσα εἰς αὐτὴν τὴν

ἀναγκαίαν της βάσιν. Τὸ ὅτι ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Μαρξισμοῦ, ἂν καὶ ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν πλείστων «μέθοδος», δὲν εἶνε ἀπλῶς μέθοδος, τοῦτο ἀπέδειξεν ὁ *Sombart*, παραπέμψας εἰς ὠρισμένα σημεῖα τῶν ἔργων τοῦ *Engels*. Ἀρκοῦμαι εἰς τὸ νὰ ἀναφέρω τὰς ἐξῆς δύο φράσεις τοῦ εὐφυοῦς συνενόχου τοῦ Μάρξ: «Ἡ διαλεκτικὴ εἶνε «νόμος ἐξελίξεως τῆς φύσεως, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς διανοίας κατ' ἐξοχὴν γενικὸς καὶ ὡς ἐκ τούτου κατ' ἐξοχὴν ἐκτεταμένης ἐπιδράσεως...». «Ἡ διαλεκτικὴ τῶν ἐννοιῶν εἶνε.... ἀπλῶς ἡ συνειδητὴ ἀντανάκλασις τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως τοῦ πραγματικοῦ κόσμου».

Περὶ αὐτοῦ λοιπὸν δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπεθύμουν νὰ προσθέσω, εἶνε τοῦτο: ὅτι ἡ διαλεκτικὴ νομοτέλεια τῆς ἱστορίας συμπληρῶνει τὴν φυσικὴν νομοτέλειαν, ὅπως ἀκριβῶς θὰ συνεπλήρωνε καὶ θὰ διεσαφήνιζε—πάντως βεβαίως ἀνθαιρέτως—τὴν νομοτέλειαν τῆς φύσεως ἢ δῆθεν ἐπιστημονικὴ χορήγησις συγκεκριμένου περιεχομένου εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς αἰτιότητος. Πάντως: τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἢ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, καταλαμβάνει εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ἢ διαλεκτικῆς, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι αὕτη δὲν εἶνε, ὅπως ἡ αἰτιότης παρὰ τῷ Κάντ, θεωρητικὴ διεΐσδυσις τοῦ Λόγου εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀλλ' ἀντανάκλασις τῆς πραγματικότητος ἐπὶ τῆς διανοίας.

Τὶ σημαίνει ὅμως κάπως ἀναλυτικώτερον ἢ διαλεκτικὴ νομοτέλεια τοῦ Μαρξισμοῦ; Ἄς καταφύγωμεν εἰς τὰ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ *Engels*, ὡς καὶ εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα συνεκέντρωσεν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Μάρξ ὁ *Sombart*, διὰ νὰ ἴδωμεν πῶς ἀντελήφθησαν οὗτοι τὴν σχέσιν μεταξὺ θέσεως, ἀρνήσεως καὶ ἀρνήσεως τῆς ἀρνήσεως ἢ συνθέσεως.

Ἴδου τὰ παραδείγματα τοῦ Ἐγκελς:

Θέσις: α, ἀρνήσις:—α, ἀρνήσις τῆς ἀρνήσεως: +α².—

Ε.Υ.Δ. Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Θέσις: κόκκος κριθῆς, ἄρνησις: τὸ φύτευμά του, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ἡ κριθὴ εἰς μεγάλην ποσότητα.

Θέσις: τὸ αὐγὸ τῆς πεταλούδας, ἄρνησις: ἡ κάμπη, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ἡ ἔτοιμη πεταλούδα.

Θέσις: ἡ πρωτόγονος κοινοκτημοσύνη, ἄρνησις: ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ὁ κομμουνισμός.

Ἴδου καὶ τὰ παραδείγματα, τὰ ἠντλημένα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Μάρξ:

Θέσις: ἡ παραγωγή τοῦ πλούτου, ἄρνησις: ἡ παραγωγή τῆς ἀθλιότητος, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ὁ κομμουνισμός.

Θέσις: ἡ ἐξέλιξις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἄρνησις: ἡ ἐξέλιξις τῆς πιεστικῆς δυνάμεως, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ὁ κομμουνισμός.

Θέσις: ἡ δημιουργία τοῦ ἀστικοῦ πλούτου, ἄρνησις: ἡ καταστροφή τοῦ πλούτου ὠρισμένων ἀτόμων, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ὁ κομμουνισμός.

Θέσις: τὸ φεουδαλικὸν μονοπώλιον, ἄρνησις: ὁ συναγωνισμός, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ὁ κομμουνισμός.

Θέσις: ἡ ὀργάνωσις ἐν τῇ ἐπιχειρήσει, ἄρνησις: ἡ ἀναρχία ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ὁ κομμουνισμός.

Τὸ περίεργον εἶνε, ὅτι παντοῦ ἐμφανίζεται ὡς ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως ὁ κομμουνισμός. Δὲν εἶνε ὅμως κἂν ἀνάγκη νὰ καταφύγη τις εἰς τοῦτο διὰ νὰ καταδείξη τὸ ἀνθαίρετον καὶ μυστηριῶδες τῆς περιφήμου αὐτῆς δῆθεν ἐπιστημονικῆς διαλεκτικῆς. Ἀρκεῖ νὰ λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ *Engels* ὁμολογεῖ. «Πρέπει», λέγει οὗτος, «νὰ κανονίσω τὴν πρώτην ἄρνησιν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ εἶνε ἢ νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ δευτέρα ἄρνησις». Τὸ αὐτὸ λέγει ἄλλαχοῦ καὶ περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ θέσεως καὶ πρώτης ἀρνήσεως. Πῶς ὅμως συμβαίνει, ὥστε νὰ ἀνακαλύπτονται διαφοραὶ γνωμῶν μεταξὺ Μάρξ καὶ Ἐγκελς; Πῶς

συμβαίνει, ὥστε ὁ μὲν Ἔγκελς νὰ θεωρῇ τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν ὡς ἄρνησιν τῆς κοινοκτημοσύνης, ὁ δὲ Μάρξ τὴν καπιταλιστικὴν ἰδιοκτησίαν ὡς ἄρνησιν τῆς ἀτομικῆς καὶ ἐξ ἰδίας ἐργασίας ἀπορροεῦσης ἰδιοκτησίας; Πολλὰ εἶνε βεβαίως τὰ μυστήρια, τὰ ὁποῖα περικλείει ἡ παράδοξος αὐτὴ ἐπιστήμη! Ὁ *Sombart* εὕρισκεται ἐν πλήρει δικαίῳ, τονίζων τὴν τεραστίαν διαφορὰν, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξύ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς ἐγελιανῆς διαλεκτικῆς. Ὁ *Hegel* ἀναζητεῖ τὴν διαλεκτικὴν ἀντίφασιν ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ ὄχι τὰς ἐν τῷ ἐμπειρικῷ κόσμῳ ἐμφανιζόμενας ἀπλᾶς ἀντιθέσεις. Ὁρθότατα λέγει ὁ *Sombart*, ὅτι ὁ θεωρῶν ταυτόσημον τὴν διαλεκτικὴν τοῦ *Hegel* πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τῶν Μάρξ καὶ Ἔγκελς περιπίπτει εἰς στοιχειῶδες καὶ εἰς μαθητὰς μόνον συγγνωστὸν σφάλμα, συγχέων τὴν ἀντίφασιν μετὰ τῆς ἀντιθέσεως, τὸ ἀντιφατικὸν μετὰ τοῦ ἀπλῶς ἀντιθέτου. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη πρόκειται νὰ δομηθῇ τις ἐκ τῆς παραδόξου διαλεκτικῆς τοῦ Μάρξ, ἐρωτῶ: διατί ἄρα γε ἡ μόνη ὀρθὴ ἀντίθεσις τοῦ φεουδαλικοῦ μονοπωλίου νὰ εἶνε ὁ συναγωνισμὸς καὶ ὄχι ὅ,τι δήποτε ἄλλο, ὡς π.χ. τὸ μὴ φεουδαλικόν, ἀλλὰ κεφαλαιοκρατικὸν μονοπώλιον, ἢ—ὅπερ ὀρθότερον—ἡ ἔλλειψις ἀπλῶς τοῦ φεουδαλικοῦ μονοπωλίου; Ἐκ ποίας ἐμπειρικῆς παρατηρήσεως ἐξάγεται, ὅτι ὁ κομμουνισμὸς ἀποτελεῖ τὴν ἄρνησιν τῆς ἀρνήσεως ὅλων τῶν πραγμάτων; Πόθεν ἄρα γε ἐξάγεται ἡ ἀναγκαστικότης τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τῶν Μάρξ καὶ Ἔγκελς ἀντιθέσεων, ἀφ' οὗ οὕτως ἢ ἄλλως δὲν πρόκειται περὶ ἀντιφάσεων, αἱ ὁποῖαι προνομιακῶς δικαιοῦνται νὰ διεκδικήσουν ἀναγκαστικότητα, ἀναγκαστικότητα ὅμως οὐχὶ ἐμπειρικὴν, ἀλλὰ λογικὴν; Πόθεν ἐξάγεται ἡ ἀναγκαστικότης τῆς ἀντιφάσεως μετὰ τὴν ὀργανώσεως ἐν τῇ ἐπιχειρήσει καὶ ἀναρχίας ἐν τῇ ἀγορᾷ; Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα οὐδεὶς ἀπήντησε σοβαρῶς. Οἱ Μαρξισταὶ θεωροῦν ἑαυτοὺς ἀπηλλαγμένους τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ

νά ἀπαντήσουν, διότι ἀρκοῦνται εἰς τὸ νὰ παραπέμπουν εἰς τὸν *Hegel*, εἰς τὸν *Hegel*, τὸν ὁποῖον οὐδέποτε κατενόησαν. Ἐὰν κατενόουν αὐτόν, δὲν θὰ κατέληγον εἰς τὴν λεγομένην διαλεκτικὴν των, ἢ ὁποῖα μόνον ὡς παιδαριώδης ἀπασχόλησις, ὡς λογοπαίγνιον, ὅπως λέγει ὁ Γεώργιος *Sorel*, εἶνε δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ. Καὶ ὅμως ἐπ' αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς κυρίως βασίζονται καὶ αὐτὴν θεωροῦν ὡς τὸ θεμέλιον τοῦ ιστορικοῦ ὑλισμοῦ. Ὁ *Λενὶν* κατατάσσει πᾶν τὸ ἀντιδιαλεκτικὸν εἰς τὴν Μεταφυσικὴν. Ἐν Ἑλλάδι ἰδίως γίνεται τελευταίως τόση κατάχρησις εἰς τὴν συζήτησιν περὶ διαλεκτικῆς, ὥστε καὶ γυμνασιόπαιδες ἀκόμη θεωροῦν ἑαυτοὺς κατόχους τοῦ μυστικοῦ της.

Τὸ περίεργον εἶνε, ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ *Franz Oppenheimer*, παρασυρόμενος ἐκ τοῦ εὐφυοῦς ἀστείου τοῦ *Μὰρξ* περὶ μεταθέσεως τῆς βάσεως τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου ἀπὸ τοῦ πνεύματος εἰς τοὺς πόδας, θεωρεῖ πράγματι τὴν διαλεκτικὴν τοῦ *Μὰρξ* ὡς στηριζομένην ἐπὶ τῆς τοῦ *Hegel*, μὴ ἀντιλαμβανόμενος, ὅτι μόνον αἱ ἀπλαῖ ἔννοιαι ἢ τὸ πολὺ αἱ εἰς δημιουργικὰς ἰδέας προαγόμεναι ἔννοιαι εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναπτύσσωνται δι' ἀντιφάσεων, ἐν ᾧ οἱ πόδες εἶνε δυνατὸν τὸ πολὺ νὰ λακτίζουν ἀλλήλους. Δὲν λέγω τοῦτο διὰ νὰ συνηγορήσω ὑπὲρ τῆς μεταφυσικῆς βάσεως τῆς ἐγελιανῆς διαλεκτικῆς. Ἀρκοῦμαι ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ παρατηρήσω—καὶ δὴ τελείως ἀντικειμενικῶς—τοῦτο: ὅτι μόνον τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὁρμῶνται ἐκ τοῦ δυασμοῦ τῆς πραγματικότητος, δηλαδή ἐκ τῆς μεταφυσικῆς ἀρχῆς, ὅτι ὁ κόσμος τῶν φαινομένων δὲν εἶνε εἰ μὴ ἀπόρροια ἄλλου κόσμου, ἀποτελοῦντος τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα, κόσμου συλληπτοῦ μόνον διὰ τῆς αὐστηρᾶς νοήσεως—, μόνον αὐτὰ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα εἶνε δυνατὸν νὰ βασισθῶσιν ἐπὶ τῆς διαλεκτικῆς, προσδίδοντα εἰς αὐτὴν συστηματικὴν καὶ δημιουργικὴν ὄντοτητα. Χωρὶς νὰ λάβω θέσιν ἀπέναντι τοῦ Ἰδεαλισμοῦ, ὀφείλω

νά ἀναγνωρίσω τὸ διαλεκτικὸν μονοπώλιον ἐκείνης τῆς πλευρᾶς του, ἢ ὁποία καλεῖται «λογικὸς Ἰδεαλισμός». Μόνον ὡς ἀντανάκλασις τοῦ πνεύματος, δηλ. ὡς δευτερογενῆς πραγματικότης, εἶνε δυνατόν νά θεωρηθῇ ὁ κόσμος τῶν φαινομένων διεπόμενος ὑπὸ τῆς ἀναγκαστικότητος τῆς διαλεκτικῆς, διότι μόνον ἢ προαγωγή τῶν ἐννοιῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἀποκλειστικῶς χωρεῖ διαλεκτικῆ, εἰς τὸ ἐπίπεδον ἰδεῶν δημιουργῶν, δηλ. ὁ συνταυτισμὸς *Λογικῆς* καὶ *Μεταφυσικῆς* (ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὴν φιλοσοφίαν τοῦ *Hegel*), εἶνε δυνατόν νά ἐπιτρέψῃ τὴν διαλεκτικὴν ἐξάρτησιν τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων ἐκ τοῦ πνεύματος. Πᾶσα ἄλλη χρησιμοποίησις τῆς διαλεκτικῆς ἀποτελεῖ *contradictio in se*. Καὶ ἐὰν ἀκόμη παραδεχθῶμεν τὸν *Marx* ὡς κατανόησαντα τὴν διαλεκτικὴν τοῦ *Hegel*—(ὅπερ βεβαίως δὲν θὰ ὠδήγει τοῦτον εἰς τὸ νά συγχέῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀντιφάσεως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπλῆς ἀντιθέσεως)—, καὶ πάλιν δὲν θὰ ἐσώζετο ἡ ὑπαρξις τῆς ὑλιστικῆς διαλεκτικῆς. Ὑλισμὸς καὶ διαλεκτικὴ εἶνε ἔννοια ἀσυμβίβαστοι. Ἐκτὸς ἐὰν ὁ ὑλισμὸς εἶνε πρόσχημα, ἢ δὲ διαλεκτικὴ ἀπλῶς τὸ κάλυμμα ἰδεαλιστικῆς κοσμοθεωρίας. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο, ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Μάρξ ὡς μετημφισμένου ἰδεαλιστοῦ, δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν συγκεκριμένην ἔννοιαν τοῦ Μάρξ περὶ τῆς ἐγγελιανῆς διαλεκτικῆς καὶ πρὸς τὴν βαθυτέραν πολιτικὴν πρόθεσιν αὐτοῦ, τὸ μόνον, ὅπερ ὑπολείπεται, εἶνε νά χαρακτηρίσωμεν τοῦτον ὡς κακὸν ὑλιστήν, δηλ. ὡς ἐρευνητὴν μὴ ἐννοήσαντα, ὅτι ὁ ὑλισμὸς του ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν διαλεκτικὴν.

* *

Εἶδομεν λοιπὸν ποῖαι εἶνε αἱ δύο βάσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων κυρίως στηρίζεται ἡ ὑπὸ τοῦ Μάρξ ἀνακαλυφθεῖσα ἀναγκαστικὴ νομοτέλεια τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, αἱ δύο βά-

σεις, διὰ τῆς δευτέρας τῶν ὁποίων ἐνόμισεν οὗτος, ὅτι ὄφειλε νὰ συμπληρώσῃ τὴν πρώτην. Εἶδομεν, ὅτι, ἐκτὸς τῆς μεταφυσικότητος αὐτῶν, ἡ δευτέρα εἶνε μάλιστα καὶ ἐστερημένη σοβαρότητος. Ἐὰν περιορίζετο ὁ Μὰρξ εἰς τὴν πρώτην, θὰ ἐχαρακτήριζον μὲν αὐτὴν ὡς μεταφυσικὴν, θὰ ἐσεβόμην ὅμως ταύτην, ὅπως σέβομαι πᾶσαν πίστιν, ἔστω καὶ ἐὰν δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τάσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ μου κόσμου. Δυστυχῶς ὁ Μὰρξ δὲν περιορίσθη εἰς τὴν ἀπλὴν παραδοχὴν φυσικῆς νομοτελείας ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλ' ἐχαρακτήρισε ταύτην ὡς διαλεκτικὴν. Δὲν ἠρκέσθη μάλιστα οὔτε εἰς αὐτό, ἀλλὰ προέβη καὶ εἰς ὠρισμένους ὑπαινιγμούς, οἱ ὅποιοι ὤθησαν τοὺς πλείστους τῶν ὁπαδῶν του εἰς τὸ νὰ καταλήξουν εἰς τὴν τραγικωτέραν τῶν ἀνοησιῶν, αἱ ὁποῖαι διεξεδίκησάν ποτε χαρακτῆρα ἐπιστημονικόν. Εἶνε γνωστὴ ἡ περίφημος θεωρία, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὑπὸ τοῦ Μὰρξ ἐφευρεθεῖσα νομοτέλεια πρόκειται νὰ σταματήσῃ λειτουργοῦσα μὲ τὴν νίκην τοῦ προλεταριάτου καὶ τὴν ἀποκρουσάλλωσιν τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας. Ὑπάρχουν μάλιστα οἱ ἰσχυρίζόμενοι, ὅτι αὕτη ἀφορᾷ μόνον τὴν καπιταλιστικὴν περίοδον τῆς ἱστορικῆς ἀνθρωπότητος. Τί εἶδους φυσικοὶ νόμοι εἶνε ὅμως αὐτοί, οἱ ὅποιοι τίθενται εἰς ἀποστρατείαν; Ὁρθότατα τονίζει ὁ *Werner Sombart*: «ἢ εἶνε ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία τμῆμα τῆς φύσεως καὶ διέπεται ὑπὸ τῆς ἀναγκαστικότητος νόμων φυσικῶν ἢ ἔχουν οἱ ἄνθρωποι τὴν δύναμιν νὰ ἐνεργοῦν ἐλευθέρως. Καὶ ἐὰν μὲν διέπεται ἡ κοινωνία ὑπὸ νόμων φυσικῶν, οἱ νόμοι οὗτοι ἰσχύουν πάντοτε, ἐὰν ὅμως ἀναγνωρισθῇ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ δύναμις τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας, ἡ ἀναγνώρισις αὕτη ἔχει τόσῃν ἔκτασιν, ὅσῃν καὶ ἡ ἱστορία ὀλόκληρος. Τὸ πῆδημα ἐκ τοῦ κόσμου τῆς ἀναγκαστικότητος εἰς τὸν κόσμον τῆς ἐλευθερίας εἶνε καθαρὰ ἀνοησία!»

* * *

Ἦτο ἀνάγκη νὰ καταφύγη ἡ σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία εἰς τοιούτου εἴδους ψευδοεπιστημονικὰς θεωρίας; Κατ' ἐμέ: ἀσφαλῶς ὄχι! Ὑπῆρξαν κομμουνισταὶ καὶ σοσιαλισταί, ο ὅποιοι δὲν κατέφυγον εἰς αὐτάς, ἀλλὰ, βασισθέντες ἐπὶ τῆς θελήσεώς των, δὲν εἶχον ἀνάγκην μοιρολατρικοῦ καλύμματος. Ἡ λεγομένη «ἐπιστήμη» τοῦ Μάρξ δὲν χρησιμεύει εἰ μὴ ὡς κάλυμμα μοιρολατρικόν. Χρησιμεύει εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, ἔστερημένοι θελήσεως, ἔχουν ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς μοίρας. Ὁ μοιρολατρισμὸς αὐτὸς δὲν εἶνε μάλιστα δυνατὸν νὰ συγκριθῆ πρὸς τὸν δῆθεν μοιρολατρισμὸν τῆς ἱστορικῆς Σχολῆς τοῦ Δικαίου. Τοῦτο εἶχον καὶ ἄλλοτε τὴν εὐκαιρίαν νὰ τονίσω, κρίνων τὴν «Νεοελληνικὴν πολιτικὴν ἱστορίαν» τοῦ Ἰωάννου Κορδάτου. Ἡ ἱστορικὴ σχολή, διὰ τοῦ στόματος κυρίως τοῦ εὐγλώττου καὶ βαθυτάτου *Ruchta*, συνεαύτισε τὸ ἱστορικῶς γενόμενον πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐθελημένον, πιστὴ ὅμως εἰς τὸ ἱστορικορωμαντικόν της αἰσθητήριον δὲν ἀνεζήτησεν εἰς τὸν οὐρανὸν σημεῖα προδικάζοντα τὸ μέλλον. Ὁ Μαρξισμὸς, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀντικατέστησε τὸν Θεὸν διὰ τοῦ διαβόλου, κηρύξας διὰ τοῦ στόματος τοῦ Μάρξ, ὅτι μόνον τὸ κακὸν δημιουργεῖ τὴν ἱστορίαν («c' est le mauvais côté .... qui fait l'histoire»), ἐνόμισεν, ἀκολουθῶν οὕτω τὸ παράδειγμα τοῦ παραδόξου Θετικισμοῦ τοῦ *Αὐγούστου Comte*, ὅτι ἐδικαιοῦτο, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δῆθεν ἐπιστημονικῶν κριτηρίων μιᾶς περιέργου ἀστρολογικῆς Διαλεκτικῆς, νὰ προδικάσῃ τὸ μέλλον «Ὅταν συζητῶμεν τώρα περὶ τοῦ μέλλοντος ....», λέγει ὁ *Rannekoek*, «δὲν ἐρωτῶμεν: πῶς θέλομεν νὰ διαμορφώσωμεν τὸ μέλλον, ἀλλὰ: τί θὰ συμβῆ εἰς τὸ μέλλον». Ὁ *Γεώργιος Sorel*, ὁ θεωρητικὸς θεμελιωτὴς τοῦ ἐπαναστατικοῦ Συνδικαλισμοῦ, ζητῶν νὰ ἀποδείξῃ—κατὰ τρόπον βεβαίως μᾶλλον στοιχειώδη πάν-

τως ὅμως ὀρθόν—τὴν ἀντεπιστημονικότητα τοῦ λεγομένου ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, παρατηρεῖ, ὅτι, ὅπως ὁ ζωολόγος οὐδέποτε θέτει εἰς ἑαυτὸν τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς μελλούσης συμπληρωματικῆς ἐξελίξεως τῶν ὀργάνων τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, οὕτω καὶ ὁ ἐμπειρικός ἐπιστήμων οὐδέποτε ζητεῖ νὰ προδικάσῃ τὸ μέλλον.

Πλησιάζων εἰς τὸ τέρμα τῆς κριτικῆς μου, ὀφείλω βεβαίως νὰ ὁμολογήσω, ὅτι ἡ ἔρευνα τοῦ Μάρξ ὠδήγησε καὶ εἰς τὴν πιστοποίησιν ἀληθειῶν,—ἀληθειῶν ὅμως αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ πιστοποιηθῶσι καθαρῶς ἐπιστημονικῶς, χωρὶς νὰ καλυφθῶσιν ὑπὸ τὴν μεταφυσικὴν αἰγίδα τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ. Θὰ ἀναφέρω μίαν ἐξ αὐτῶν: τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς πράγματι ὑφισταμένης τάσεως πρὸς συγκέντρωσιν τοῦ Κεφαλαίου. Ἡ συγκέντρωσις ὅμως αὕτη, ἔκτος τοῦ ὅτι δὲν ἐπιδεικνύει τὴν ὑπὸ τοῦ Μάρξ διδαχθεῖσαν γενικότητα, δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὑπὸ τῆς Κοινωνιολογίας, ὡς ἐπιστήμης, εἰ μὴ ὡς ἀπλῆ ἐμπειρικῶς πιστοποιουμένη τάσις. Ἐὰν περιορίζετο καὶ ὁ Μάρξ εἰς τοιαύτην πιστοποίησιν, θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διεκδικήσῃ θέσιν εἰς τὸν κύκλον τῆς Ἐπιστήμης. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ ἀπέδιδεν οὗτος τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος συγκέντρωσιν εἰς μυστηριώδη ἀναγκαστικότητα φυσικῆς νομοτελείας, ἀλλ' εἰς ἀπλῆν, ὅπως εἶπον ἤδη, τάσιν, θὰ προσεπάθει νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς διεπούσης αὐτὴν θελήσεως ἢ καὶ τοὺς ἄλλους καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς βουλήσεως τῶν ἀνθρώπων προσδιορίζοντας αὐτὴν ὄρους, καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ μέλλον θὰ ὠμίλει μόνον ἐπὶ τῇ βάσει πιθανοτήτων. Θὰ προέβλεπε τὰς πιθανὰς ἀναχαιτίσεις της, ὅπως καὶ τὴν πιθανὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς μέχρι τοῦ Σοσιαλισμοῦ.

Αὐτὸ θὰ ἦτο ἐπιστήμη. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔπραξεν ὁ Μάρξ, δὲν ἦτο οὔτε κἂν πολιτικὴ. Ἐὰν ἦτο πολιτικὴ, δὲν

θὰ ἔλεγεν οὗτος: «ὁ κομμουνισμὸς θὰ ἔλθῃ ἀναγκαστικῶς», ἀλλὰ θὰ ἐκήρυττεν: «ὁ κομμουνισμὸς δέον νὰ ἔλθῃ»!

Αὐτὸ τὸ «δέον» εἶνε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον, πρὸ τοῦ ἀθεμίτου γάμου τοῦ Μάρξ μετὰ τῆς ἐπιστήμης, ἐξεδηλώθη ἐν μέρει εἰς τὸ «κομμουνιστικὸν μανιφέστον», εἶνε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὰ μεταγενέστερα ἔργα τοῦ Μάρξ ἐμφανίζεται, ὡς ἐν παρενθέσει, εἰς φράσεις τινὰς ἐξόχου πράγματι δημιουργικῆς πνοῆς!

Αὐτὸ τὸ «δέον» εἶνε ἐκεῖνο, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ὠρμήθησαν οἱ φορεῖς καὶ διεκπεραιωταὶ τῆς Ρωσικῆς ἐπαναστάσεως, οἱ ὁποῖοι, ἐὰν ἦσαν πιστοὶ εἰς τὸν Μαρξισμόν, δὲν θὰ ἐβασίζοντο ἐπὶ τῆς θελήσεώς των μόνον, ἀλλὰ θὰ ἄφηναν νὰ προηγηθῇ τῆς ἐπαναστάσεως ἡ πλήρης κεφαλαιοκρατοποίησις τῆς Ρωσσίας καὶ ἡ ἐξέλιξις αὐτῆς μέχρι τοῦ σταδίου, κατὰ τὸ ὁποῖον αἱ καπιταλιστικαὶ μορφαὶ τῆς ἰδιοκτησίας θὰ καθίσταντο ἀσυμβίβαστοι πλέον πρὸς τὰς ηὔξημένας παραγωγικὰς δυνάμεις!

Αὐτὸ τὸ «δέον» εἶνε τέλος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐστραγγαλίσθη ὑπὸ τῆς περιφήμου θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ! ⁽¹⁾

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ὁ *Jürgen Kuczynski* προσεπάθησε, δι' ἀντικριτικῶν σημειωμάτων, ἐπομένων τοῦ ἔργου του «*Zurück zu Marx*» (Leipzig 1926), νὰ ἀντικρούσῃ τὰς γενικὰς γραμμὰς τοῦ κριτικοῦ ἔργου τοῦ *Sombart*. Ἀρχόμενος τῶν σημειωμάτων τούτων διὰ τῆς ὁμολογίας, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ *Sombart* ἀποτελεῖ τὴν σοβαρωτάτην ὄλων τῶν μέχρι σήμερον γενομένων κριτικῶν τοῦ Σοσιαλισμοῦ, εἰσέρχεται εἰς τὸ θέμα του μετὰ τῆς πε-

(1) Ἡ γενομένη ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τῇ 10ῃ Μαρτίου 1928 ὁμιλία ἐξήχθη ἐκ τῆς ἀνωτέρω πραγματείας.

ποιδήσεως, ὅτι ἐκτελεῖ ἔργον αὐστηρῶς ἐπιστημονικόν, ἐν ᾧ πράγματι, παρὰ τὴν σοβαρὰν ἐπιστημονικὴν κατάρτισιν αὐτοῦ, ἀφίνει τὴν ἐπιστημονικὴν συνείδησίν του νὰ παραβιασθῇ ὑπὸ τῶν προκαταλήψεων τῆς μαρξικῆς μονομερείας.

Ἐν τῷ προκειμένῳ θὰ μὲ ἀπασχολήσουν μόνον τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τῆς ἀντικριτικῆς τοῦ *Kuczynski*, τὰ ὁποῖα σοβαρῶς ἀναφέρονται εἰς τὰ ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ πραγματευόμενα ζητήματα. Τὰ σημεῖα ταῦτα εἶνε δύο: α) τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ *Sombart* λεγόμενα περὶ τῆς κατὰ τὸν Μάρξ ὑφισταμένης ἐν τῇ ἱστορικῇ διαδικασίᾳ φυσικῆς νομοτελείας, καὶ β) τὸ ἀναφερόμενον εἰς τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ *Sombart* περὶ τῆς μαρξικῆς διαλεκτικῆς.

Ὁ *Kuczynski* γράφει: «Ὁ Μάρξ ἀποκαλεῖ τοὺς κοινωνικοὺς νόμους ἐνίοτε νόμους φυσικοὺς ἔτι συχνότερον λέγει, ὅτι ἐνεργοῦν ὡσὰν νόμοι φυσικοί. Ἐὰν ὅμως ἐξετάσωμεν τὰ σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα λέγει τοῦτο ὁ Μάρξ, θὰ ἀντιληφθῶμεν, ὅτι ἡ χρῆσις τῆς συγκρίσεως ἢ ἰσοβαθμίσεως ταύτης (τῶν κοινωνικῶν νόμων) πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους γίνεται μόνον διὰ νὰ καταδειχθῇ ὁ τρόπος τῆς ἐπιδράσεως, ἢ σταθερότης, ἢ ἐνέργεια τῆς ἐπιδράσεως τῶν κοινωνικῶν νόμων, δηλαδὴ τὸ «ἀπαραβίαστον ἀπόλυτον κῦρος», ἢ «τὰ πάντα καταβάλλουσα σιδηρᾶ ἀναγκαστικότης», ἐν μιᾷ λέξει τὸ κράτος τῆς ἰσχύος αὐτῶν. Ἡ διαφορὰ ὅμως αὐτῶν πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους συνίσταται εἰς τὴν περιοριζομένην ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν μεταβολῶν διάρκειαν αὐτῶν».

Ἡ τελευταία αὕτη φράσις τοῦ *Kuczynski*, διὰ τῆς ὁποίας νομίζει οὗτος, ὅτι ἀνατρέπει τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ *Sombart*, ἀποτελεῖ καθαρὰν ἀντίφασιν πρὸς τὰ προηγούμενα. Πῶς συμβιβάζεται ἡ ὑπαρξὶς ἀπολύτου ἀναγκαστικότητος πρὸς τὴν ὑπαρξὶν ἱστορικῶν μεταβολῶν ἀνεξαρτήτων ἀπὸ τῆς ἀναγκαστικότητος αὐτῆς; Αἱ ἱστορικαὶ αὐταὶ μετα-

βολαὶ δὲν προσδιορίζονται ἄρα γε ὑπὸ τῆς «τὰ πάντα καταβαλλούσης σιδηρᾶς ἀναγκαστικότητος», ὑπὸ τῆς φυσικῆς νομοτελείας; Ἐὰν μὲν προσδιορίζονται ὑπ' αὐτῆς (ὅπερ ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὴν ὑπὸ τοῦ *Kuczynski* παρερμηνευομένην θεωρίαν τοῦ *Μάρξ*), δὲν εἶνε δυνατόν νὰ καταφύγη τις εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐπιχείρημα πρὸς ἀντίκρουσιν τοῦ *Sombart*. Ἐὰν δὲν προσδιορίζονται ὑπ' αὐτῆς, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, τότε καταπίπτει ὀλόκληρος ἡ θεωρία τῆς σιδηρᾶς ἀναγκαστικότητος, τὴν ὁποίαν ὀρθῶς ἀποδίδει ὁ *Kuczynski* εἰς τὸν *Μάρξ*. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἀκόμη παραδεχθῶ, ὅτι ἡ ὑπαρξίς τῆς ἀναγκαστικότητος συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἀνεξιχνιάστου προελεύσεως ὑπαρξίν ἱστορικῶν μεταβολῶν, ἡ θεωρία τῆς ἀναγκαστικότητος ἀρκεῖ διὰ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς στηριζομένη ἐπὶ βάσεως μεταφυσικῆς. Πᾶσα ἀναγνώρισις ἀναγκαστικότητος, μὴ ἐκπορευομένης ἐκ τῆς βουλήσεως καὶ προσδιοριζομένης ὑπ' αὐτῆς, ἀνάγεται εἰς ἀρχὴν μυστηριώδη καὶ ξένην πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν, προϋποθέτουσα πίστιν καὶ μόνον πίστιν!

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διαλεκτικὴν, γράφει ὁ *Kuczynski* τὰ ἑξῆς: «Πρῶτον πιστοποιεῖ τις, εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ *Sombart*, ὡς κοινότητα ἀντιλήψεων μεταξὺ *Hegel* καὶ *Marx* τὴν διαλεκτικὴν σχισματικότητα τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου (—τὸ ὅτι τὴν διαλεκτικὴν ἀρχὴν ἀποτελεῖ κατὰ μὲν τὸν *Hegel* τὸ πνεῦμα, κατὰ δὲ τὸν *Marx* ἡ ὕλη, εἶνε ἐν τῷ προκειμένῳ ἀδιάφορον). Δεύτερον ἀνταποκρίνεται ὁ ὅρος τοῦ *Μάρξ* «ἀντίθεσις» πρὸς τὸν ὅρον τοῦ *Hegel* «ἀντίφασις», τὸν ὁποῖον ἄλλωστε μεταχειρίζεται καὶ ὁ *Μάρξ* καὶ δὴ ταυτοσήμως πρὸς τὸν ὅρον ἀντίθεσις».

Ὁ *Kuczynski* δὲν ἐννοεῖ, ὅτι οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν πρὸς ὅσα λέγει ὁ *Sombart*. Ὁ *Sombart* γνωρίζει κάλλιστα τὴν σύγχυσιν μεταξὺ ἀντιθέσεως καὶ ἀντιφάσεως, σύγχυσιν ἐννοιῶν καὶ οὐχὶ ἀπλῶν λέξεων, ἡ

ὅποια ἐκράτει εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν συνείδησιν τοῦ *Μάρξ*. Ἐὰν ἤθελεν ὁ *Kuczynski* σοβαρῶς νὰ ἀντικρούσῃ τὸν *Sombart*, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι πράγματι εἶνε ἀδιάφορον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐν παρενθέσει ὑπαινίσσεται. Αὐτὸ εἶνε ἀκριβῶς τὸ πρόβλημα, πρὸς σοβαρὰν λύσιν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἀνάγκη χώρου εὐρύτερου μιᾶς παρενθέσεως. Τὸ πρόβλημα ὅμως τοῦτο δὲν λύεται εἰ μὴ εἰς βάρος τοῦ *Μάρξ* καὶ τοῦ *Kuczynski*. Ἡ μόνη λύσις αὐτοῦ εἶνε ἐκείνη, τὴν ὁποίαν προσεπάθησα νὰ δώσω εἰς ὅσα ἀναπτύσσω περὶ διαλεκτικῆς ἐν τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ μου.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,, Α. Ε. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΣ ΕΡΓΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ Α'

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΜΠΤΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ, ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΕΒΛΩΣΕΩΝ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΕΙ

ΤΩΝ ΝΕΩΤΑΤΩΝ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΥΠΟ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

Ε.Π.Ι.Α. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006